

ADANA'DAKİ FIKRA ANLATMA GELENEĞİNİN DEĞİŞİM SÜRECİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment On The Change Process Of The Tradition Of Joke In Adana

Esra TARHAN¹

¹ Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, ozkayae@cu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8018-9461

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 27.07.2021
Kabul/Accepted: 14.08.2021

DOI:10.20322/littera.974966

Anahtar Kelimeler

Gelenek, fıkra, değişim,
Adana.

ÖZ

Fıkralar, Türk halk edebiyatının en yaygın anlatı türlerinden biridir. Geçmişten günümüze uzanan süreçte var olmayı başarmış ve hayatın hızlı değişimine bağlı olarak kendi gelişimini sürdürmüştür. Bu durum, fıkraların anlatılma geleneğini de önemli ölçüde etkilemiştir. Fıkralar, anlatma geleneği açısından zaman içinde birtakım değişim ve dönüşüm süreçleri yaşamaktadır. Diğer anlatı türlerinde olduğu gibi fıkra anlatma geleneği de eskiden sahip olduğunu icra ortamlarını büyük oranda yitirmiştir. Ancak kısa ve öz bir anlatı yapısına sahip olması, konuşulan konuyu örneklendirmek açısından fıkralara hala başvurulması gibi sebeplerle bu gelenek varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı, Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin geçmişten geleceğe uzanan sürecini anlamak ve fıkra anlatma geleneğinin gelecekteki durumuna yönelik önerilerde bulunmaktır.

ABSTRACT

Jokes are one of the most common narrative genres of Turkish folk literature. It has managed to exist in the process from the past to the present and has continued its development depending on the rapid change of life. This situation had a significant impact on the tradition of telling jokes. Jokes experience some change and transformation processes over time in terms of narration tradition. As in other narrative genres, the tradition of telling jokes has largely lost the performance environment it had in the past. However, this tradition continues to exist due to the fact that it has a short and concise narrative structure and anecdotes are still used to exemplify the subject. The aim of this study is to understand the process of the joke-telling tradition in Adana from the past to the future and to make suggestions for the future situation of the joke-telling tradition.

Keywords

Tradition, joke, change,
Adana.

Atıf/Citation: Tarhan, E. (2021), "Adana'daki Fıkra Anlatma Geleneğinin Değişim Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1539-1545.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Esra TARHAN, ozkayae@cu.edu.tr

Giriş

“Fıkra, yaşama dair her şeyi konu edinebilen, yoğun bir anlatım gücüne sahip olan, tez ve anti-tez üzerine kurulu kısa, mensur bir anlatı türüdür. İnsanların yaşamları boyunca karşılaştıkları garip ve gülünç olaylar, toplumsal çarpıklıklar, günlük yaşam içerisinde insanların uğradıkları haksızlıklar, adaletsizliğe dayalı tutum ve davranışlar gibi pek çok şey fıkralarda yer bulmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, fıkra insana özgürleşme ve kendi öz benliğini ön plana çıkarma imkânı sunan bir halk edebiyatı ürünüdür” (Tarhan 2020:58). “Fıkralar, kısa ve yoğun ifadelerle sahip olup genellikle ayrıntılı tasvir ve tahkiyeden arındırılmış, başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini iç içe bulandıran tek bir vak’a ya da düşünce üzerine kurulu, tek motifli anlatımlardır. Fıkralar zamana ve mekâna bağlı kalmayıp bir düşünceye örnek göstermek, herhangi bir durumu açıklamak veya toplantılarda konuşmaya canlılık katmak için söylenir” (Altunel 2003: 110).

“Fıkra, sözlü edebiyat mahsulleri arasında halk mizahım temsil eden en tipik estetik yapıdır. Kuruluş bakımından bir tez ve bir karşı tezdendir. Estetik kuruluşu bu iki unsurun yarattığı terkip meydana getirir. Hazırlık bölümünde, kısaca, vak’a veya ifade edilmek istenen düşünce ile ilgili bilgi verildikten sonra tez ve karşı tez ortaya çıkar” (Yıldırım, 1999, s. 8). “Tek bir olay ya da düşünce üzerine oluşturulan fıkra, kısa ve birbirinin içine geçmiş olarak giriş-gelişme-sonuç bütünlüğünde verilir” (Eker 2003: 81).

“Fıkra, hemen her toplumun eğlenme, öğrenme ve eğitime araçlarından biridir. Her fıkranın güldüreceği düşünülmemelidir. Yüzyıllardan beri her toplumda var olan fıkra için Türkler bazen latife, bazen de nükte gibi adlar vermişler. Günümüzde Batı’dan alınan anecdote/aneddot kelimesi de kullanılmaktadır” (Sakaoğlu 2013: 70). “Günlük hayatta yaşanan çeşitli olayları veya karşılaşılan durumları ince bir mizah yoluyla tenkit eden ve bir fıkra tipine bağlı olarak nesir şeklinde anlatılan, kendine has yapısı olan müstakil bir sözlü anlatım türüdür” (Gökşen 2002: 419).

Geçmişten günümüze sözlü kültür ortamında icra edilmekte olan fıkralar, anonim halk edebiyatının konusu ve örneklerinin sayısı bakımından en zengin, en renkli türlerinden biridir. Halkın müşterek yaratma gücünden beslenen fıkralar, güldürmek, bir düşünceyi açıklamak, bir tezi savunmak, bir kişiyi ikna etmek gibi değişik amaçlarla anlatılırlar. Fıkra tipleri ise belirli bir sosyal çevre veya zümre ile bir düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanan tiplerdir (Çıblak Coşkun-Kırmızı 2016:26).

“Bir metnin kısalığı hem hatırlama, hem de anlatma zamanı ve dinleme zamanı bakımından büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Özellikle günümüzde insanların bir koşuşturma içinde oldukları ve uzun anlatımları dinlemek için zaman ayıramayacakları düşünülürse, fıkraların diğer anlatı türlerine göre neden daha çok tercih edildiği daha iyi anlaşılacaktır” (Ekici 2008: 274-275).

“Fıkralar, sözlü edebiyat mahsulleri arasında kültür farklılaşmalarından en az etkilenen estetik şekillerden biridir. Buna karşılık çok yönlü ve karmaşık bir yapıya, bir iç mekanizmaya sahiptirler. Fıkra yaratma unsurları bir hikâye gömleği içinde yerlerini alarak bağımsız bir yapı kurarlar. Nesir diliyle yaratılan kısa ve yoğun anlatım gücüne sahip epik bir tür ortaya çıkar” (Yıldırım 1976: 6).

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'e (1997) göre, fıkralar halkın hayata dair duygularını ifade edebildikleri bir anlatı türüdür. Bu nedenle de fıkra kahramanlarına birtakım görevler yüklemişlerdir (s. 7). "İncili Çavuş, Osmanlı döneminde saray ve çevresinde yoğunlaşan yolsuzlukları, entrikaları, Bekri Mustafa, IV. Murad zamanında getirilen içki yasağı ve buna bağlı ağır cezaları, Nasrettin Hoca, genel toplumsal ilişkilerdeki bozuklukları, Bektaşî ise dinsel-inançsal anlamdaki kısıtlamaları ve baskıları eleştirmiştir" (Alptekin 1997: 7).

"Fıkraların dönemleri üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Fakat çeşitli dönem ve tarihlerde oluşan fıkralara bakacak olursak büyük farklılıklar göstermiş olduğunu kolayca fark edebiliriz. Kimisi tarihi bir olayı konu edinirken kimi ders, nasihat alınacak bir olayı bize nakletmiş, kimi de sadece komedi unsuru taşıyan bir özellik göstermiştir" (Topal 1999: 39). "Fıkralar, çok geniş bir coğrafi alan içinde oluşan binlerce yıldan beri sözlü geleneğe yaşayan halk edebiyatı ürünleridir. Türk halk kültürü fıkra sentezinde Orta Asya'dan getirdiklerimizin yanı sıra İslam kültürü ve Anadolu'nun eski kültürlerinden sürüp gelenler de vardır" (Başgöz 1986: 138-144).

Fıkralar, anlatma geleneği açısından zaman içinde birtakım değişim ve dönüşüm süreçleri yaşamaktadır. Diğer anlatı türlerinde olduğu gibi fıkra anlatma geleneği de eskiden sahip olduğunu icra ortamlarını büyük oranda yitirmiştir. Ancak kısa ve öz bir anlatı yapısına sahip olması, konuşulan konuyu örneklendirmek açısından fıkralara hala başvurulması gibi sebeplerle bu gelenek varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı, Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin geçmişten geleceğe uzanan sürecini anlamak ve fıkra anlatma geleneğinin gelecekteki durumuna yönelik önerilerde bulunmaktır.

Adana'daki Fıkra Anlatma Geleneğinin Değişim Süreci

Adana'daki fıkra anlatma geleneği yaşamın değişim sürecine bağlı olarak değişim sürecinin bir parçası olmuştur. "Adana'da eski dönemlerde görülen fıkra anlatma geleneği ile şimdiki fıkra anlatma geleneği arasında farklar olduğu tespit edilmiştir. Eski dönemlerde insanlar birbirleriyle daha fazla etkileşim halinde oldukları için fıkra anlatma geleneği de daha yaygındır. Günümüzde ise teknoloji, yaşam şartları ve sosyo-kültürel farklılaşmalar sebebiyle fıkra anlatma geleneğinin gerilemeye başladığı anlaşılmıştır. Bu gelenek gerilemeye başlamakla beraber yine de varlığını sürdürmektedir" (Tarhan 2020:161). Fıkra anlatıcıları ve dinleyicileri eski dönemlere ve son döneme ait fıkra anlatma geleneğini şu şekilde değerlendirmişlerdir:

- Kadınlar ve erkekler eskiden odun ateşinin ışığında oturup birbirlerine fıkra anlatırlardı. O zamanlar elektrik bile yoktu. Böylece hem zaman geçiriyorduk hem de aramızda eğleniyorduk (K4).
- Eski dönemlerde büyüklerimiz uzun kış gecelerini fıkrayla geçirirlermiş. Eskiden zaman geçirecek televizyon, radyo gibi şeyler yokmuş. Her akşam birinin evinde toplanıp bu tarz şeyleri birbirlerine anlatırlarmış (K4).
- Eğlencelik yiyecekler yazdan kurutulup hazırlanmış (K4).
- Eskiden komik fıkralardan çok eğitici-öğretici fıkralar anlatılmış (K5).

- Küçükken köye giderdik. Pamuk toplama zamanında büyüklerimiz zaman geçirmek için hem çalışıp hem de bize fıkralar anlatırlardı (K5).
- Fıkra anlatanlar fıkraları genelde büyüklerinden, yaşlılardan öğreniyorlardı. Şimdi çocuklar fıkraları daha çok internetten öğreniyorlar (K5).
- Fıkra daha çok iş olmayan zamanlarda anlatılır. Eskiden çok anlatılırdı. Artık kahvelerde daha çok oyun oynanıyor. Kimse fıkra anlatmak istemiyor. Bazen yeri gelirse birisi anlatıyor (K7).
- Ben şu son dönemlerde anlatılan genç fıkralarını da çok seviyorum. Özellikle de papağan fıkralarını çok severek dinliyorum ve anlatıyorum (K2).

Fıkra anlatma geleneğinin değişim sürecinde teknolojinin doğrudan etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eskiden Adana'da genellikle akşamları insanların işlerinin olmadığı zamanlar vakit geçirmek için fıkra anlattıkları görülmektedir. Bu nedenle eski dönemlerde sözlü kültür ortamlarında fıkra anlatma geleneğinin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Değişen yaşam şartları anlatı türleri üzerinde doğrudan etkili olduğu için bir anlatı türü olan fıkra da bu değişimden etkilenmiştir. Bu nedenle günümüzde fıkra öğrenme ve anlatma geleneğini yazılı ve elektronik kültür ortamları daha fazla şekillendirmektedir. Kaynak kişiler içerisinde yaşı daha ileri olanlar genellikle sözlü ortamlardan fıkraları öğrendiklerini ve gelecek kuşaklara da bu şekilde aktarmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

“Fıkra anlatabilmek için belirli bir yeteneğe sahip olmak gerekmemektedir. Ancak Adana fıkralarıyla ilgili derleme çalışmaları, anlatma yeteneği iyi olan ve güldürü unsurlarını gerektiği yerde kullanmayı bilen kişilerin fıkraları daha başarılı bir şekilde anlattıklarını göstermiştir” (Tarhan 2020:161). Fıkra anlatıcılarına Adana yöresinde eskiden “mukallit, meselci, matrak, fıkracı” gibi isimler verilirken günümüzde daha çok “fıkracı” isminin yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Fıkra anlatıcılarına eski dönemlerden beri önem verilmektedir ve anlatıcıların toplum içinde saygın bir konuma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Adana'daki fıkra anlatıcıları ve dinleyicileri geçmişten günümüze fıkracıların isimlendirilmesi ve özellikleri hakkında şu bilgileri vermişlerdir:

- İyi fıkra anlatanlara matrak, mukallit ya da fıkracı denir. Yörede daha çok matrak deniyor (K4).
- Fıkra anlatanlara fıkracı, mukallit gibi adlar verilir (K6).
- İyi fıkra anlatanlara eskiden “meselci” denirdi. Şimdi fıkracı deniyor (K7).
- Fıkra anlatanlara önem verilir. Çünkü fıkra anlatmayı her kişi bilmez. Anlatmak için yetenekli olması gerekir (K4).
- Fıkra anlatırken ağız özelliklerini iyi bilmek önemlidir. Ağız özelliklerini iyi bilen kişi fıkrayı daha etkileyici anlatır (K1).

Adana'daki fıkra anlatıcılarının yaş aralığı geçmişten günümüze uzanan süreçte değişiklik göstermektedir. Ancak yapılan derleme çalışması ve kaynak kişilerin verdikleri bilgiler anlatıcılardan 40-55 yaş aralığında olanların daha fazla olduğu görülmektedir:

- Fıkra anlatanlar daha çok 40-55 yaş civarında oluyorlar. Ama bizim bazı yaşlılarımız vardır. Onlar gençlerden daha çok fıkra anlatırlar (K3).
- Fıkra anlatanların belli bir yaş aralığı yoktur. Ama genelde 25 yaş üzeri kişiler deneyimleriyle daha iyi fıkra anlatırlar. Gençlerle yaşlıların kendi aralarında anlattıkları fıkralar ise farklıdır (K4).

Adana'daki kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre, anlatılan fıkralar da yaş belirleyici bir unsurdur. Genç kesim ile yaşlı kesimin kendi aralarında anlattıkları fıkralar farklılık gösterebilmektedir. Bunun yanında farklı yaş gruplarının bir arada bulunduğu ortamlarda da herkesin dikkatini çekebilecek fıkralar anlatılmaktadır.

“Adana'daki fıkra anlatma geleneği kuşaktan kuşağa aktararak devam etmektedir. Adana'da fıkra anlatıcıları, fıkraları genellikle büyüklerinden ve arkadaşlarından öğrenmektedirler. Ancak günümüzde gelişen ve gelişmeye devam eden elektronik kültür ortamının da fıkra öğrenme konusunda önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle internet ortamındaki fıkralar gülmek ve rahatlamak için iyi bir seçeneğe dönüşmektedir” (Tarhan 2020:162). Fıkra anlatıcılarının fıkraları kimlerden öğrendikleri de Adana'daki değişim ve dönüşüm sürecine dair örnekler sunmaktadır. Buna göre eskiden daha çok büyüklerinden fıkralar öğrenen anlatıcılar artık fıkraları daha çok elektronik kültür ortamından öğrenmektedirler:

- Fıkra anlatanlar fıkraları genellikle kendi büyüklerinden öğrenmişler. Nerde hoşlarına giden bir fıkra varsa ezberlemişler (K4).
- Rahmetli dedem bize çok fıkra anlatırdı. Çoğu fıkrayı ben ondan öğrendim (K1).
- Erkeklerin ortamında genelde müstehcen fıkralar anlatılır. Ama kadınlarda da aynı durum vardır. Mesela bizim yan dükkânda çalışan esnaf bayanlar internetten öğrendikleri fıkraları zaman zaman gelip bana da anlatırlar (K6).

Kaynak kişilerden edinilen bu bilgiler, Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin değişim ve dönüşüm sürecine ışık tutmaktadır. Hayata dair her şeyi konu edinen fıkralar, yaşamın değişim hızına bağlı olarak konu çeşitliliğini de arttırmaktadır. Bunun sonucunda fıkra anlatma geleneği yeniden şekillenmektedir. Fıkra anlatıcıları, fıkraların icra ortamları, fıkra öğrenme süreci, kuşaktan kuşağa aktarım biçimi gibi pek çok konuda değişimin söz konusu olduğu yukarıdaki bilgilerden hareketle anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Halk edebiyatı anlatı türleri, zamanın değişim hızına uygun olarak birtakım değişim ve dönüşüm dinamikleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Halk edebiyatı anlatı türlerinden biri olan fıkralar da bu süreçten etkilenmektedir. Çalışma sahası olan Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin icra ortamları, fıkra icracıları ve fıkraların öğrenildiği kültür ortamları açısından zamanla değişime uğradığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Adana'daki fıkra anlatma geleneğinin değişim sürecini sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamı olmak üzere üç aşamada değerlendirmek gerekmektedir.

Yapılan incelemeye göre Adana'da fıkra anlatma geleneğinin sözlü kültür ortamında daha az icra edildiği anlaşılmaktadır. Oysa eskiden fıkralar daha fazla anlatılmaktaydı ve icra ortamlarında fıkralara çokça başvurulmaktaydı. Bu durumun en önemli sebebi ise yazılı ve özellikle de elektronik kültür ortamlarındaki fıkraların daha fazla tercih edilmesidir. Derleme çalışmaları, bireylerin fıkra öğrenmesinde artık elektronik kültür ortamının daha etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında fıkra kitapları, fıkralara yer veren takvim yaprakları, fıkraları çeşitli yönleriyle inceleyen akademik çalışmalar vb. gibi yazılı kültür ortamı unsurlarıyla da öğrenme süreci devam etmektedir.

Fıkra kavramı ve fıkra anlatıcısına verilen isimlerde değişim dikkat çekmektedir. Eskiden "matrak, mukallit, fıkracı" gibi adlandırmalar söz konusuysen günümüzde daha çok "fıkracı" terimi daha fazla tercih edilmektedir. Fıkra anlatıcılarının adlandırılmasında dinleyicilerin doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bunun yanında fıkra anlatıcılarından da birtakım beklentilerin olduğu tespit edilmiştir. Fıkra anlatıcısının ağız özelliklerini bilmesi, çevresindeki kitleye hitap etmesi ve dinleyicilerin fıkra konusundaki beklentilerini anlayabilmesi gerekmektedir.

Fıkralar, eskiden büyüklerden, arkadaşlardan veya diğer tanıklardan öğrenilirken günümüzde daha çok yazılı ve elektronik kültür ortamlarından öğrenilmektedir. Bu durum değişen ve dönüşen yaşam tarzı ile doğrudan alakalıdır. Çünkü artık teknolojik gelişmeler hayatımızın her alanında yer almaktadır. Fıkralar da değişen ve dönüşen düzende konu, yapı ve işlev açısından değişime uğramaktadır.

KAYNAKÇA

SÖZLÜ KAYNAKLAR

K1: Ahmet Hayta, 1957, ortaokul mezunu, şoför, Beypınarı Köyü, Saimbeyli-Adana.

K2: Cansel Öztoprak, 1973, ilkokul Mezunu, ev hanımı, Küçük Yumurtalık Köyü, Yumurtalık-Adana.

K3: Himmet Gökçe, 1957, ilkokul mezunu, şoför, Akpınar köyü, Aladağ-Adana.

K4: İsmail Şengül, 1954, ilkokul mezunu, emekli, lise mezunu, Belenköy, Feke-Adana.

K5: Mehmet Ali Batmaz, 1967, Yüksekokul mezunu, işletmeci, Akkapı Mahallesi, Seyhan-Adana.

K6: Mehmet Özdeniz, 1959, ilkokul mezunu, esnaf-terzi, Seyhan-Adana.

K7: Osman Kılıç, 1948, ilkokul mezunu, çoban, Çevlik köyü, Karaisalı-Adana.

YAZILI KAYNAKLAR

Eker, Gülin Öğüt (2003). *Fıkralar*. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 3, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2013). *Geleneksel Fıkra-Modern Fıkra*. Milli Folklor, Yıl 25, Sayı 97, Ankara.

Çıblak Coşkun, Nilgün-Kırmızı, Ömer (2016). *Mersin Yöresinden Mahalli Bir Fıkra Tipi Örneği: Erdemlili Mudahhar*. Karadeniz (Black Sea). ss. 27-42.

Ekici, Metin (2008). *Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları*. 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak Uluslararası Sempozyum bildirimleri içinde, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yıldırım, Dursun (1976). *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Alptekin, Bahri (1997). *Bektaşî Fıkraları*. İstanbul: İtalik Yayınevi.

Tarhan, Esra (2020). *Adana'da Anlatılan Fıkraların Mizah Teorileri, Bağlam, İşlev ve Yapı Açısından İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Altunel, İbrahim (2003). *Latife maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, 109-110.

Gökşen, Cengiz (2002). *Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Alptekin, Ali Berat (1997). *Kadirli ve Kozan fıkraları*. İçel Kültürü, Yıl: 11, Sayı: 51, Mersin.

Başgöz, İlhan (1986). *Fıkralarımız Üstüne*. Folklorla Doğru, İstanbul: Adam Yayınları, 138-144.